

Анатолій Власюк

Інтуїція

Татові

ЧАСТИНА ПЕРША

ЧОТИРИСТА ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

1

Звичайно, я цього не пам'ятав і не міг пам'ятати, але покійні тато й мама стільки разів розповідали цю історію своїм знайомим у моїй присутності, що все це нарешті мені наснилося.

Ніби я, ще малий Толик, стою на залізничному вокзалі й затуляю долонею рот. «Чому ти так робиш?» — сміючись, запитує молодий і ще живий батько. «Щоб хмара до рота не потрапила», — серйозно відповідаю я і з острахом дивлюся на пару, якою бухкає паровоз, а молоді та ще живі батьки, щоб не образити мене, беззвучно сміються.

Я знаю, що не можу пам'ятати цього, бо коли став свідомо сприймати світ, замість паровозів уже

з'явилися електрички, а тому те, чого я не пам'ятав, не міг бачити у снах. На паровози я дивився у фільмах, зустрічав їх на чорно-білих фотографіях у книжках й енциклопедіях. Як могло наснитися те, чого не пам'ятаєш? Чи, може, наші сни закодовані? Пам'ятаєш чи не пам'ятаєш, а сниться те, що бачив або не бачив, але міг бачити. Мабуть, нам сниться й те, що ми бачили чи відчували єством у лоні матері. Ото би зафіксувати цей сон, запам'ятати його навіки — більш щасливої людини, здається, не було би на світі!

Гарна казка, звичайно, але, швидше за все, про паровоз із розповідей батьків я хотів написати в якійсь своїй майбутній книжці і довго думав про це, моделював, висловлюючись сучасною мовою, ситуацію, і вона наснилася мені.

2

Як би там не було, але спогади дитинства були приємними, і я всміхався уві сні. Я бачив ніби наяву живих тата й маму, яких мені не вистачало у теперішньому житті. У сні спогади про них були теплими й приємними, не те що в житті — сухими й мертвими. Оце дитинство у сні, паровозна хмара, живі тато й мама додавали сил, енергії, які безжально розтринькуються, коли людина прокидається.

Мабуть, мені було занадто добре, бо якось мимоволі я перевернувся на інший бік і з жалем, крізь сон, зрозумів, що краще б я цього не робив: золоте дитинство промайнуло, і щось важке і тривожне притиснуло мене. Поволі сон випаровувався. Страшенно хотілося пити, а ще — в туалет. Десь із глибин пам'яті я вичавив із себе, що давалося взнаки вчорашнє святкування чергової річниці незалежності України.

Я розплющив очі — і нічого не побачив. Дивно, але жах не охопив мене, хоча першою була думка, що я всліп. Проте доволі швидко очі призвичаїлися до темряви і я — швидше інтуїтивно, ніж насправді,- почав розуміти, де знаходжусь. Ніби я лежу на нарах, і навколо мене теж нари, на яких знаходяться люди. Ніби я в камері й явно чую хропіння цих людей.

Мені стало лячно від того, що я подумав: «Невже я потрапив до медвитверезника?» Справедливіше було б сказати: мене злякала не сама думка про те, що я потрапив до медвитверезника. Від тюрми, та від суми, та від наслідків надмірного зловживання алкоголем зарікатися не слід. Страшніше було те, що з глибини пам'яті я вкопирсав думку: мені завтра треба підписувати до друку свіжий номер газети, а матеріалів на добрих три сторінки ще немає.

Думки снували одна за одною, але я не зміг пригадати, де і з ким так напився, що потрапив до медвитверезника.

Несподівано мені стало весело. Безпричинний сміх виривався з моїх грудей, і я ледве стримувався, щоб не розреготатися на весь голос. Мені вже не було соромно, а стало навіть цікаво потрапити в незвичне для себе середовище: зможу потім описати все це в якійсь із своїх книжок.

Та коли мені прийшла до голови думка, що з цього скрутного становища треба все-таки виплутуватися, — сміх так само швидко зник, як і з'явився.

Я ще декілька разів перевернувся з боку на бік, забувши про питво і туалет, але затуманений мозок не давав можливості пригадати вчорашній день.

Раптом у вухах почала звучати якась до болю знайома мелодія, і самі народжувались, а чи виринали з глибин пам'яті слова: «Божевільна Україна. Може, вільна? Боже, вільна!» А далі мелодія звучала сама, і я, хоч як не силкувався, не зміг підібрати чи згадати слова.

Мелодія у вухах несподівано обірвалась, і через хвилику я відчув, як різко в мене заболіла голова. Біль ліз через очниці, вуха, ніздрі, рот.

Хотілося стиснути руками голову, вичавити з неї все до крапельки, викинути її, як непотріб, але руки не слухалися, ніби приклеїлися до тіла, й годі було поворухнути хоча б одним пальцем.

Ця екзакуція тривала всього декілька секунд, але мені видалося, ніби промайнула вічність. Біль у голові вщух, зате в кінчики пальців на руках і ногах ніби вп'ялися гарячі голки. Порівняно з недавнім головним болем це було ніщо, і я глипнув декілька ковтків свіжого повітря, якщо його можна було назвати таким у вщент наповненій камері. Через декілька секунд минуло й відчуття вогню в кінчиках пальців, і аж тепер я стурбувався не на жарт. Подібні проблеми зі здоров'ям виникли в мене вперше за сорок років життя. Ще віддам Богові душу в цьому медвитверезникові.

Ні, треба думати про щось легке, заспокійливе, відволікти мозок від важких думок. Головне, дожити до ранку, вирватися з цієї клятої камери і ніколи більше не напиватися до чортиків.

4

— Колего, ви вже не спите? — згори звисла чиясь сива скуйовджена голова, і я не бачу цього, але якась надприродна сила уяви вимальовує саме такий образ. Я не знаю свого сусіда зверху, але абсолютно переконаний, що цей хриплий і твердий

голос я вже десь чув у своєму житті. — Отже, я можу продовжити свою лекцію? Адже вчора, ви знаєте, в нас була вимушена перерва.

Я не знаю, що відповісти, й мовчу. Старий сприймає це як запрошення до розмови і, зручно вмостившись на животі, дивлючись на мене, свого сусіда, вниз, хоча в темені й не бачить нічого, як і я, розпочинає:

- Історія — це ланцюг випадковостей, а не закономірних явищ, і всім керує Його Величність Випадок. Саме це в своїй «Ульмській ночі» сформулював мій тезка Марк Алданов, про якого ми з вами говорили минулого разу. Підзаголовок цієї книжки — «Філософія випадку», і пов'язаний він із епізодом з життя великого Декарта.

Слова цього несподіваного лектора відволікають мене від важких думок про стан мого здоров'я. Але лише на якусь мить, бо яким би хоробрим я не бачив себе у власних очах, все одно в свої сорок років думав, що міцніший.

Я не розумію, що мені говорить старий. Дивно, але я чомусь твердо переконаний, що це, власне, стара, а не молода людина, хоча нічого не бачу в цій клятій темені.

Всі мої думки скеровані не на те, щоб вдуматися в суть слів добровільного лектора. Я витрачаю дуже багато зусиль, аж німіє тіло, щоб пірнути в глибини пам'яті й інтуїтивно вихопити

образ старого, згадати, де і коли я чув цей голос, характерну інтонацію, якісь неприродні звуки, що йшли не з горла, а, здається, з глибини серця.

Але в мене нічого не виходить. Спроба виявилася марною, і я ніяк не можу заспокоїтися. Старий, очевидно, не відчуває всіх страждань свого єдиного студента й спокійно продовжує лекцію.

5

— У серпні 1619 року великий філософ змучився від свята з нагоди коронації Фердинанда Другого у Франкфурті й поїхав у глухий Ульм, щоб «зібрати думки», як висловився його біограф Байє. Вночі десятого листопада Декарт побачив дивний сон: Бог указує йому дорогу, якою треба йти. Вранці він записав у своєму щоденнику: «І став я розуміти основи відкриття дивовижного». Що він мав на увазі? Можливо, свою аналітичну геометрію? Чи основи сучасного раціоналізму, які він створив пізніше і які виходять із філософської суверенності розуму: «Я мислю — значить, я існую»? Ніхто досі задовільно не розшифрував цей запис у щоденнику Декарта.

Я не розумію, що мені втовкмачує старий, вже й не вслухаюсь у його слова, навіть думки про власне здоров'я перестають тривожити мене. Я намагаюся зрозуміти, що натворив учора, чому

потрапив до медвитверезника. Я спускаюсь на грішну землю, і мені вже невесело, бо ганебні наслідки виходу з цього закладу, насмішки знайомих і злорадство недругів я вже передбачаю.

Добре, що старий не вміє читати моїх думок, а то він би образився, коли б зрозумів, як я зараз далеко від його філософсько-літературної лекції.

6

Раптом яскраве світло залило камеру, і я аж примружився від несподіванки. Мій сусід зверху відразу перевернувся на спину, ледь чутно скрипнули нари, і завчено тихенько захропів. Принаймні, так мені видалося.

Коли я розплющив очі, то скрикнув від несподіваного болю в зіницях. Очі мимохіть заплющилися знову.

Незабаром я прийшов до тями і побачив, що наді мною бовваніє фігура якогось військовика. Десь я його бачив, але через нестерпний біль в очах не міг пригадати, хто це.

— Номер? — запитав російською військовик, і його п'яні очі стали наливатися кров'ю. А, можливо, це в мене від болю луснула якась судина в оці і я все бачив, мов крізь червоне марево?

Військовик дивився на мене, але я якимось надчуттям інтуїтивно зрозумів, що на відповідь

чекають від когось іншого. І справді, з-за спини військовика виросла якась фігура в цивільному, яку я теж десь бачив, але не міг згадати де. Цивільний, мов учитель математики, чітко відчеканив українською:

— Це чотириста тридцять перший, товаришу підполковник! Сусід зверху — вісімсот сімдесят сьомий!

— Ты что, тварь, — військовик звертався до мене, і я розумів, що російська — не його рідна мова, — днём мало работал, что теперь отдыхать не хочешь?!

Я не міг второпати, в чому завинив перед цією огидною потворою, але інтуїтивно відчував, що мені треба мовчати, бо якщо стану протестувати, то це обійдеться дорожче. Проте якоїсь логіки в стосунках із хижакими бути не може, і мені видалося, що військовик витлумачив моє мовчання не на мою користь. Втім, навіть якби я щось сказав на своє виправдання, хоча не знав, що маю казати і в чому маю виправдовуватися, — результат неодмінно був би таким, а не іншим.

Військовик своїми дужими лапищами згріб мене, мов сліпе кошеня, й жбурнув на цемент, причому я боляче вдарився головою об нари.

— Ты у меня сегодня получишь на все сто, так что ночь покажется тебе маленькой для отдыха. В музыкальную комнату его!

З цими словами військовик і цивільний пішли, і світло негайно згасло. Я навіть не усвідомив, чи зачинилися за ними двері. Мені вдалося, що тих дверей не було взагалі.

Страшенно боліла голова, але ще більше пекло те, що мене так публічно образили. Подібних речей я ніколи мовчки не ковтав. Втім, треба було швидше зводитися з цементної долівки, щоб не застудитися. Проте всі мої намагання піднятися і лягти на нари закінчилися нічим. Я втратив координацію рухів і щораз падав додолу, боляче вдаряючись головою.

На цьому мої муки не закінчилися. Знову несподівано яскраве світло залило камеру, і я встиг побачити до сотні в'язнів, які спали або, я розумів, вдавали, що сплять. До мене приступили два дужих бритоголових молодики, які згребли мене й понесли. Мов електричний розряд пронизав моє тіло, і я скрикнув. Це розлютило молодиків, і вони на ходу стали копати мене і бити кистями рук, немов розбивали цеглу на показових військових навчаннях. Біль був несамопитий. Подібного больового нападу я не зазнавав за все своє життя. Навіть небагаточисельні візити до стоматолога видавалися тепер дитячою казочкою порівняно з

суворою прозою життя, яку мені за декілька хвилин «прочитали» не обтяжені інтелектом молодики.

Коли мене ще не винесли з камери, я глянув на свого сусіда зверху. Долі секунди мені вистачило, щоб зрозуміти, що цього сивого бороданя я, безперечно, вже десь бачив. Вісімсот сімдесят сьомий!

Я не пам'ятаю, скільки мене несли коридором і під час цього весь час били. Але це тривало, напевно, довго, бо молодики змучилися, кинули мене на підлогу, а самі взяли за ноги й так волочили. Здається, я вже ніяк не реагував на біль, лише намагавсь якимось втримати голову, щоб вона не билась об підлогу.

8

Як для медвитверезника, коридори були занадто довгими. На в'язницю даний заклад теж не видавався, бо я не бачив камер, жодних дверей, лише голі стіни. Там, де би мали бути двері камер, висіли металеві шайбочки — майже таких розмірів, як хокейні.

Роздивлятися мені було ніколи, та й не мав на це великого бажання. Тамуючи біль, я вп'явся поглядом у потилицю одному з моїх мучителів, ніби на ньому хотів вимістити всю мою злість і безсилля. Я ніколи не підозрював, що володію

навичками якогось екстрасенса, але секунд через п'ятнадцять після мого в'їдливого погляду молодик всією п'ятірнею став шкрябати собі потилицю, а я від гріха подалі відвів погляд — і зробив це вчасно, бо бритоголовий м'ясник уже зиркав на мене, інтуїтивно відчуваючи, що це я несу йому біду.

Нарешті ми зупинились, і напарник мого піддослідного крутанув шайбочкою вліво. Стіна розступилась, і вималювався прохід, в який мене заштовхнули і кинули на щось м'яке. Двері чи, вірніше, те місце, де вони мали бути, зачинились, і в темені я не міг зрозуміти, де знаходжусь. Щось м'яке, схоже на поролон чи вату, було піді мною і всюди, де торкалася моя рука. Це було набагато краще, ніж бетонна долівка, на яку мене жбурляв військовик. Пізніше, правда, згадуючи все це, думав, що волів би лежати на бетоні, ніж на цій уявній ваті.

Замучений, я заснув, інтуїтивно усвідомивши, що в моїй теперішній ситуації краще берегти сили й покластися на долю.

9

Я не знаю, скільки перебував у такому важкому напівзабутті — можливо, декілька годин, а, може, хіба якусь одну мить. Добре пам'ятаю, що мені за цей час нічого не приснилось, але було

відчуття, ніби я лежу на м'якій перині і весь час провалююся униз. Я починаю усвідомлювати, що перина не може бути такою м'якою, а я не можу так довго провалюватися вниз, але мені цей процес не приносить неприємностей, а тому навіть і гадки немає, щоб щось змінити.

Проте поступово починає наростати відчуття тривоги і десь далеко-далеко, ніби в минулому житті, звучить якийсь неприємний звук. Він ще дуже далеко, лише народжується, лунає, здається, з того світу, але вже примушує зосередити увагу лише на ньому. Це як у кріслі стоматолога, коли даєш собі хвилину чи дві, аби витримати нестерпний біль, і витримуєш його, якщо екзекуція триває відведений тобою час. Якщо стоматолог забарився, або ти неправильно зорієнтувався в часі, навіть біль, який ти терпів до зустрічі з лікарем, здається тобі нестерпним, і ти хочеш миттю покінчити зі всім — і з власним життям, і з клятим ескулапом.

Це тепер, з висоти прожитого, я можу вдаватися до таких, далеко не поетичних, порівнянь. А тоді, коли звучав той клятий звук, щоразу набираючи силу, я не міг ні про що думати, лише відчував його кожною клітинкою свого тіла. А неприємний пронизливий звук наростав, угвинчувався неперервним болем у моє тіло, і годі було зрозуміти, який орган у першу чергу слід

захищати.

10

Тепер отой м'який матеріал, який колисав мене з самого початку, видався набагато твердішим і міцнішим за бетон, не приносив заспокоєння, а радше на загальному тлі давав зрозуміти, що звідси мені не вибратися, що тут мені й наступить кінець.

А звук посилювався, і мені здалося, що він вривається в кожную клітинку мого тіла зсередини, розриваючи її на шматки й приступаючи до іншої, не дає можливості сподіватися на легку смерть.

Проте біль у різних органах став виокремлюватись. Якщо його можна було порівняно легко терпіти в руках, ногах чи навіть у животі, то голова потерпала найбільше. Очевидно, звук шукав найслабкіші місця в людському організмі, вгвинчувався в них і не давав жодної надії на визволення.

Мені здавалося, що цей звук, який уже лунав на повну потужність, вичавлює мені мізки, і вони, як збігле тісто, виливаються крізь вуха, рот, очі. Я вже не рахував до ста, навіть до десяти годі було дорахувати, щоб не акцентувати свою увагу на клятому болі. Біль заповонив усе моє ество, і я відчував, що означає процес, коли людина поволі божеволіє.

Я кричав, як ніколи голосно не кричав у своєму житті, думаючи заглушити клятий звук, але мої потуги можна було порівняти з писком комара на тлі вулкану, який прокинувся після тисячолітньої сплячки.

І в ту мить, коли мій організм, здається, втратив усі ознаки життя, огидний смертельний звук припинився і я став відчувати, як буквально м'якне під руками і під усім тілом матеріал, на якому я лежав.

Мені здавалося, що моє повернення до блаженства тривало довго, хоча цілком можливо, що все відбулося за якусь мить, але нічого більше в світі я не хотів, як продовжити цю мить.

Стіна розступилась, і повеселілі молодики взяли мене, вірніше те, що від мене залишилось, і поволокли коридором.

— Ну що, композиторе, будеш оперу писати? — запитав один із них, і йому здалося, що це він так жартує зі мною. Поки вони голосно реготали, я мовчав і збирав до купи рештки своїх сил.

Бритоголові зупинилися біля однієї з багаточисельних шайб, покрутили її, внесли мене в мою камеру і, розгойдавши мій живий труп, кинули

рештки тіла на нари. Я був вдячний їм хоча б за те, що зробили вони свою роботу з точністю до міліметра, бо могли запросто вдарити мене головою чи об бетон, чи об нари.

12

Світло вимкнули, і я відчув, як мій сусід зверху звів свою голову й тривожно запитав:

— Як ви себе почуваєте, колего?

Мабуть, я хотів щось відповісти, але в мене не вистачило сил.

— Мовчіть, мовчіть, — зрозумів мій стан професор. — Нічого не кажіть. Років п'ять тому я теж побував у музичній кімнаті, але й досі пам'ятаю, що це таке. Навіть найзліснішому ворогові не побажав би потрапити туди.

Я поволі приходив до тями. І хоча в камері було темно, якісь різнокольорові вогники мерехтіли перед моїми очима. Ще мить — і мені став ввижатися той смертельно пронизливий звук, хоча я розумів, що в камері його бути не може. Але тільки мій мозок став згадувати той звук, як тіло зіщулилось, готуючись прийняти на себе всю міць фальшивої атаки. Її не було і не могло бути в камері, але я відчував, як наїжачилась кожна моя клітинка, здатна дати відсіч. Уперше я зрадів, що не зламався, а готовий боротися за своє життя. Мені

стало веселіше, якщо можна було говорити про взагалі якісь веселощі у даній ситуації.

13

— Навіщо ви так даремно ризикуєте своїм здоров'ям і навіть життям? — запитував старий. — Вони кажуть, що нам уночі треба спати, і ми повинні спати, а якщо не спимо, то не повинні їм давати підстав для підозр. Ваш паперовий героїзм, колего, не принесе користі ні вам, ні іншим. Учіться в мене. Я вмію відтворювати своїм хропінням уже дев'ятнадцять відтинків сну на різних його стадіях. Учені кажуть, що всіх відтинків існує двадцять чотири. А мені сидіти ще дев'яносто три роки, так що я освою ще цих п'ять відтинків, і тоді ніхто мені не страшний.

Я вслухався до слів сусіда по нарах і не міг зрозуміти, що він мені каже. А найперше я не усвідомлював, де знаходжусь і що зі мною трапилося, чому я потрапив сюди: в медвитверезник — не медвитверезник, у в'язницю — не в'язницю.

— Ви слухаєте мене, колего? Тоді продовжимо нашу розповідь... Ніхто досі не може пристойно розшифрувати цей запис у щоденнику Декарта. Якби ви мали можливість прочитати книжку Алданова «Ульмська ніч» (а такої

можливості ви, на жаль, найближчим часом не отримаєте), ви б зробили висновок, що це своєрідна заявка також на основи відкриття дивовижного. Проте з філософії Декарта Алданов робив прикладні висновки, що стосувались історії та моралі. Якщо сформулювати головну думку книги, то конспективно вона виглядає так: історичних законів не існує, історія — царство сліпого випадку.

14

Страшенно боліла голова. До всього іншого мені з новою силою захотілося пити і в туалет. Старий читав свою лекцію, не дуже турбуючись про мій стан здоров'я, і якісь перші почуття відрази до нього накочувалися хвиля за хвилиною. Я хотів вгамувати ці явно несправедливі, як я розумів, почуття до професора, але не міг — і щораз більше ненавидів його. Моя ненависть зростала, як поступово підсилювався той клятий звук у музичній кімнаті.

— У своїй книзі Алданов обговорює ряд крупних подій вісімнадцятого-двадцятого століть, — ніби з кафедри читав свою лекцію старий, на якого я готовий був виплеснути всю свою ненависть за той стан, в якому опинився нині. — Переворот дев'ятого термідора у Франції і війна 1812 року, Жовтнева революція і Друга

світова війна — і всюди письменник стверджує, що їхнє виникнення та підсумки випадкові. Скажімо, він розмірковує на таку тему. Якби Сталін 1939 року прийняв сторону демократичних держав, то Німеччина, очевидно, побоялась би розв'язати Другу світову війну. Або ще одне «якби», котре історики не хочуть приймати. Якби Рузвельт не послухав поради Ейнштейна і не дав грошей на розробку атомної бомби, а Гітлер, навпаки, послухав би Гейзенбурга і дав, — як би тоді закінчилася війна?

15

Якось інтуїтивно, в одну мить, після останніх слів професора, я відчув, що в усіх моїх бідах винен, власне, цей сивий бородань із до болю знайомим скрипучим голосом. У мене не було підстав так вважати, у мене не було жодних доказів, але інтуїція підказувала: це він, це він! Він — найбільший твій ворог. Це завдяки йому ти сидиш тут і мучишся. Розум відмовлявся слухати інтуїцію, і серце мало прихильність до професора, але все моє єство підказувало, на кого мені слід скерувати весь свій гнів. Якби в мені було достатньо сил, щоб хоча би поворухнути руками, я б задушив професора, настільки огидним мені ставав цей старий і сам його голос.

Сили, хоча й поволі, поверталися до мене, але не в тій мірі, щоб я міг здійснити свій кривавий задум. Інша проблема, крім головного болю, стала хвилювати мене. Де мої окуляри? Мабуть, професор відчув, що його єдиний студент не слухає лекцію і сам перервав свою розповідь на півслові:

— Що ви там шукаєте, колего?

— Окуляри.

— Які окуляри?

— Мої окуляри. Я все життя носив окуляри, невже не зрозуміло?!

Я сказав це так різко, неприязно, що професор замовк, знітився, а я вже не міг стриматися:

— Мабуть, коли мене несли в музичну кімнату, то розбили їх. Питаєте, що я шукаю... Окуляри шукаю. Мені без них, як без повітря.

Починало сіріти, але я нічого добре не міг побачити в камері. Погляд без окулярів розсіювався, впирався в невидиму стіну.

Після моїх слів у камері запанувала гнітюча тиша, але згодом професор голосом ображеної людини, яка, втім, розмовляє з безнадійно хворим, а тому вагомих підстав ображатися немає, сказав:

— Ми з вами, колего, вже є сусідами по нарах шостий рік, та й раніше я бачив вас у цьому закладі, коли ви сиділи в іншій камері і ми могли зустрічатися лише на прогулянках, але я вперше чую, що у вас були окуляри. Можливо, ви в

дитинстві носили окуляри? Не гнівайтесь, колего, але так буває: коли сильно вдаритися головою об щось, виринають спогади дитинства. Не переживайте, це швидко мине, в мене було щось подібне.

16

Навіть якби в мене не була розвинута інтуїція, я б усе одно зрозумів, що в усіх моїх бідах винен цей старий. Але я сприйняв це як аксіому, що не потребувала доведень. Тепер мене вразило не те, були чи не були в мене окуляри (я добре знаю, що все життя, принаймні до вчорашнього дня, носив окуляри, не псих же я якийсь!) і навіть не його туманні слова про цей заклад і кількість років, які ми тут провели, бо відразу збагнути це було неможливо. Мене вразив тон, яким він вимовив ці слова.

Мої вороги й опоненти завжди користувалися тим, що я був агресивним лише доти, доки вони залишалися в глухій обороні, бо відчували справедливість моїх нападок. Як тільки я робив якусь тактичну помилку, не так і не в тій мірі звинувачував їх у чомусь, як вони різко перегруповували свої сили і не те щоби йшли в атаку, а морально вбивали мене своїм внутрішнім відчуттям правоти: Анатолію, ти схибив, але ми

вибачаємо тобі попередні напади і не будемо діяти твоїми методами. Такою поведінкою вони досягали більших результатів, ніж коли б самі нападали на мене чи виправдовували свої дії. Цей маневр дозволяв акцентувати увагу не на їхній аморальній позиції, а на моїх дрібних похибках, моїх помилках, бо я висвітлив ту чи іншу подію не тоді, коли потрібно, і не в тому ракурсі. Все це змушувало мене, аби остаточно не втратити завойованих позицій, притишувати свій гнів і просто вичікувати зручного випадку, щоб розпочати новий наступ.

Подібна позиційна гра зараз інтуїтивно відбувалась у мене з професором. Ніхто з нас не міг би сказати, в чому суть цієї гри, що ми хочемо довести одне одному, але я відчував, що перегнув палицю, що якщо зараз не зупинюсь, то програю всю гру. Я внутрішньо зібрався і вирішив мовчати, не провокуючи професора.

17

— Ви, колего, збиваєте мене своїми непотрібними пошуками, — професор, відчувши мою слабінку, знову пішов у наступ. — Ви ж знаєте, як запрограмована в мене пам'ять. Якщо я зіб'юся, доведеться розпочинати все спочатку. Алданова ми проходимо з вами вже третій місяць, а кінця й краю не видно, бо я постійно повертаюся

назад, до того місця, де мене збили. Повірте, що є ще чимало цікавих письменників, про творчість яких вам було би корисно знати.

Мені хотілося вчинити з професором так, як це зробив зі мною військовик: згребти, мов сліпе кошеня, і з усієї сили жбурнути його на цементну долівку, а потім із радістю спостерігати, як старий буде збирати докупи свої розчавлені мізки. Я ніколи не зауважував за собою садизму, якоїсь жорстокості стосовно людини чи тварини. Це було правило. А старий був винятком, який підтверджував це правило. І я знав, що рано чи пізно зроблю зі старим саме так.

Але зараз треба було мовчати, зібрати в кулак всю свою волю, затаїтися, щоб не програти всю гру, ціною якої було життя. Я не розумів, чому я так думаю, але інтуїтивно відчував, що так воно і є насправді.

— З точки зору Алданова, — як ні в чому не бувало, продовжував свою лекцію професор, — причинність в історичному процесі існує, але замість одного ланцюга причин і наслідків слід шукати велику кількість незалежних один від одного ланцюжків. У кожній окремо взятій наступна ланка залежить від попередньої. Але в схрещуванні ланцюжків необхідність і доданість відсутні — ось чому немає жодної користі від того, щоб робити історичні прогнози: вони нікому й

ніколи не вдавалися. Велика особистість впливає на історичний процес, оскільки використовує, за терміном письменника, щасливий випадок проти нещасливого випадку. Алданов переконаний, що Жовтнева революція перемогла лише тому, що керівником табору революціонерів був Ленін. Письменник так про це писав: «Особистий ланцюг причинності дуже сильної вольової людини зіткнувся з гігантською сукупністю ланцюгів причинності російської революції».

18

Я відчув, як професор набирає повні груди повітря, щоб затуманити мені мізки черговою порцією своєї лекції. Але він не встиг вимовити й першого звуку нової фрази. Знову ввімкнулось яскраве світло і професор завчено перекинувся на спину й ледь чутно захропів, наближаючись, очевидно, до дев'ятнадцятого відтинку сну. Втім, навіть я, дилетант у цій справі, розумів, що щось у мого наставника не виходить. Вже пізніше я додумався, що йому заважало повітря, яким він перед тим напомував легені. Щоб не впасти у немилість до езекуторів, професор намагався хропіти, при цьому поступово випускаючи повітря, і десь за сьомим храпом-видихом йому вдалося ввійти в нормальну колію. Я був радий за нього.

Навчений гірким досвідом, я теж заплющив очі, але, мабуть, наука професора про відтинки сну на різних стадіях, а тим паче практичні навички цієї науки були недоступні мені, бо я відчув на собі чийось важку руку, яка намагалася підняти мене з постелі.

О, з постелі! Це гучно сказано. На більш твердому покритті я ще ніколи не спав у своєму житті. Пружини впиналися в тіло і загрозливо скрипіли. Кожний порух тіла міг стати останнім, бо саме за скрипом пружин ексекutori визначали, спить їхня жертва чи ні.

Відчуваючи, що мені цього робити не слід, я все-таки розплющив очі й побачив зблизька ненависного військовика, який нахилився наді мною. Ні, справді, з цією пикою я вже раніше зустрічався. Це було давно-давно... Але коли й де?

Лише саме усвідомлення того, що мене, живого трупа, зараз знову понесуть до кімнати, яку вони, знущаючись, називають музичною, викликало в мене біль по всьому тілу.

19

Якісь залишки гідності й чоловічої волі в мене ще залишились, якщо я усвідомив наступне. Військовик лагідно, наскільки був знайомий із цим почуттям, вмовляв чотириста тридцять першого,

тобто мене, Анатолія, підвестися й послідувати за ним. Я, нещасний в'язень, удостоївся в цього держиморди бути прошеним! І все ж, видно, в мене на обличчі було написане велике нерозуміння того, що діється, а військовик не міг у доступній формі мені це пояснити.

Йому на підмогу прийшов цивільний, якого я теж дуже давно бачив і був переконаний у цьому:

— Сам Владімір Іосіфовіч, наш другий, приїхали. Яка радість, яка радість! Він хоче бачити вас, свого старого друга. Ще мить — і ви на волі. Яка радість, яка радість!

Оце «яка радість, яка радість!» було до болю знайомим. Якби мені дали хоч мить, я б згадав, хто є автором цього специфічного виразу і де я з цією людиною зустрічався. Але мені цієї миті не дали і я, не дивлячись на вимушену лагідність військовика, все ж подумав про його підлість і підступність. Після того, як я з його ласки побував у так званій музичній кімнаті, не міг більше вірити у його ввічливість. Мені здалося, що якщо я зараз не виконаю його наказу-прохання, то мене знову чекає ця музична кімната або навіть ще щось гірше.

Інтуїтивно я розумів, що не зможу зараз піднести з нар своє тіло, але якась надприродна, здавалося, сила буквально виштовхнула мене догори, ніби вистрелила з катапульти. Все-таки це було зроблено надзвичайно сильно й стрімко, бо я

мало не знепритомнів од болю, який пронизав моє тіло від п'ят до скронь. Я б, напевно, grimнувся на цементну долівку, якби військовик і цивільний не підтримали мене під руки з обох боків.

Все паморочилося в моїй голові, і якби не мої вірні друзі-вороги, я б, мабуть, не зміг і кроку ступити. Вони буквально попереджували кожний мій рух і крок, так уміло підтримували мене, щоб від необережності не завдати зайвого болю моєму тілові.

Поволі я йшов до виходу, і десь у голові інтуїтивно зріла думка, що маю зробити щось важливе у своєму житті, поки вийду з цієї камери. Таке наперед не придумаєш і, яким би мудрим не був, не передбачиш. Таке стається саме по собі — і я зробив це. Я оглянувся, щоб до кінця днів своїх запам'ятати погляд вісімсот сімдесят сьомого, мого сусіда з верхніх нар, професора, добровільного лектора з літератури чи філософії.

20

Якщо сказати, що це був погляд людини, яка зневажає кожную клітиночку твого організму, — це значить нічого не сказати. В його очах я прочитав суміш почуттів, які, здавалося, протирічили одне одному. Крім ненависті, тут був страх, і бажання опинитися на моєму місці, і якийсь неземний жаль

до мене, і вселенське бажання захистити мене від чогось невідомого й незнаного мені, і... Словом, це була гримуча суміш, яка могла вибухнути будь-якої миті й зробити нас двох щасливими-нещасними.

Це вже пізніше, набагато пізніше я філософствував, яким поглядом проводжав мене професор, а зараз, коли військовик і цивільний буквально волочили моє тіло по цементній долівці, я відчув дивне полегшення. Я не знав, хто такий цей Владімір Іосіфовіч, куди ведуть мене ті, хто спричинив мені стільки фізичного болю, але я інтуїтивно відчував, що краще йти в цю невідомість, ніж залишатися наодинці з професором і вислуховувати його лекції.

Стіна перед нами безшумно зникла, ніби її тут ніколи й не існувало. Я швидше відчув, ніж побачив, як згасло світло в камері, де залишився професор. Хочете вірте, хочете ні, але, справді, інтуїція підказала мені, що в моєму житті розпочинається щось нове, що вороття в цю камеру, а тим більше до ненависного лектора вже не буде.

Військовик і цивільний обережно, мов дитинку, що вчиться ходити, вели мене довгими коридорами закладу. Біля стін стояли бритоголові держиморди, всі на один — тупий — вигляд обличчя. Вони виструнчувалися перед своїм начальством і з ненавистю дивилися на мене, не розуміючи, що я за цяця, коли їм, із яйцеподібними

головами, не дозволяють конвоювати звичайного зека. Десь у глибині душі я був радий, що вони змушені виструнчуватись не лише перед військовиком і цивільним, але й переді мною, але кволість і слабкість тіла не дозволяли мені сповна відчувати цю радість.

Я не відразу второпав, що військовик, виявляється, вибачається переді мною за свою недавню поведінку, причому робить це українською, а не російською з жахливим акцентом, як нещодавно:

— Ви ж розумієте, товаришу, — лепетав він, заплутуючись у словах, — і в нашій роботі можливі помилки. Але ж ми тільки виконавці. Звідки ми знаємо, що й невинні люди до нас потрапляють? Від душі жалкую, що я так з вами поступив.

Я став розуміти суть його вибачень, коли він сказав:

— Прошу, не видавайте мене Владіміру Іосіфовичу, адже в мене сім'я, діти. Хто дасть їм кусник хліба, як мене не стане?

Мені здалося, що військовик ладен розплакатися переді мною, і мовчання ненависного в'язня, перед яким він змушений плазувати, видавалося йому загрозливим і навіть небезпечним для життя — його життя.

Відчуваючи моє презирство до військовика, ініціативу в свої руки вирішив узяти цивільний, який досі скромно мовчав.

— Яка радість, яка радість! — забарабанив він. — Я вже давно думав і в обережній формі висловлював свою думку про те, що не всі вихованці нашого закладу безнадійно втрачені для суспільства люди. З нашим матеріалом необхідно працювати, і ще такі перли можна знайти...

Якось невизначено я подивився на нього. Мені було все одно, що він там верзе. Цивільний витлумачив по-своєму мій погляд — як згоду далі розвивати свою думку.

— Яка радість, яка радість! Добре, що приїхали сам Владімір Іосіфовіч. Вони розберуться, хто є хто, і жодній цінній людині не дадуть зникнути.

Він би міг багато ще щось говорити, але ми зупинилися перед якимись масивними дверима. Я побачив двох охоронців із більш розумнішими виразами на обличчях, ніж у тих бритоголових із яйцеподібними головами. Це ще не були гомо сапієнси у звичному для цивілізованих людей розумінні цих слів, але різниця між ними і тими приємно вражала. Вони виструнчилися перед моїми високоповажними конвоїрами і з непідробною цікавістю вступили в мене.

Військовик обережно, ніби боявся розбити щось дуже дорогоцінне, посадив мене на стілець біля стіни.

— Ви тут посидіть, будь ласка, трішки, — улесливо зашепотів він мені на вухо, нахилившись і перегнувшись мало не навпіл, чим викликав ще більшу зацікавленість до моєї скромної особи з боку охоронців. — Я зараз усе швиденько владнаю, товаришу, і ви зустрінетеся зі своїм давнім другом.

З цими словами він гнівно подивився на цивільного, який, на його думку, дозволив собі занадто багато у розмові зі мною. Цивільний під цим поглядом мимоволі знітився, але ненадовго. Лиш військовик зник за дверима, він так само перегнувся навпіл і зашепотів мені на вухо:

— Ви не подумайте, товаришу, що я знаходжусь тут лише за власною волею. Звичайно, працювати в цьому виховному закладі політичним керівником є великою честю для мене, але абсолютна більшість із тих, хто тут знаходиться, вже ніколи не повернуться до повноцінного життя, вони вже не потрібні нашому суспільству, і їх вигідніше й дешевше було би просто знищити. Це я при ньому казав вам про виховання, бо це моя робота, але сам я переконаний, що їх треба зни...

Я, в одну мить зненавидівши цивільного, змусив його своїм поглядом замовкнути на півслові.

Охоронці зиркали на мене, не розуміючи, що

діється. Їм ніколи, видно, не доводилося бачити, щоб керівники закладу так принижувалися перед звичайнісіньким зеком.

— Я взагалі за фахом педагог, — продовжував лопотіти цивільний, розуміючи, що допустив смертельну помилку, але вже не міг втриматися, бо ще сподівався на якесь диво, на те, що йому вдасться сподобатися мені, - і вільніше почуваюся серед діток. Якби була ваша ласка призначити мене завідувачем відділу освіти, я був би...

Мабуть, я знову якимось не так подивився на нього, бо він знітився і виструнчився:

— Ні, якщо партія скаже, що я тут більше потрібний... Я ж не проти, товаришу, що ви...

Добре, що він виструнчився ще до того, як у дверях знову з'явився військовик, а то було би йому непереливки за те, що він щось нашіптує мені на вухо за відсутності свого начальника.

— Прошу, товаришу, — сказав військовик, — вас чекає Владімір Іосіфовіч.

— Яка радість, яка радість, — пролепетав цивільний, але вже з меншим ентузіазмом.

Мене підняли, і сам військовик, відтіснивши цивільного, повів чотириста тридцять першого до загадкового Владіміра Іосіфовіча, який мав таку владу над цими людьми.

Ми підійшли до дверей, оббитих залізом. Військовик тричі гучно постукав і нерішуче прочинив двері:

— Разрешите?

Очевидно, господар кабінету дав добро, бо військовик виструнчився на порозі й голосно відрпортував російською, хоча українець так і пер з нього:

— Товарищ второй секретарь ЦК компартии Украины! Арестованный четыреста тридцать первый по вашему приказанию доставлен. Начальник исправительного учреждения подполковник Ивануса.

Високоповажна особа щось буркнула, але мені годі було розібрати, що саме. Військовик відступив убік, і я зрозумів, що мені треба ввійти. Мабуть, я трішки затримався, бо підполковник нетерпляче, але майже лагідно, наскільки це в нього виходило, видихнув:

— Проходите, товарищ!

Перше, що я побачив, коли ступив крок, — великий портрет на стіні. Цього вуйка я добре знав, але знову ж таки ніяк не міг пригадати, хто це і кому поклоняються мої мучителі.

У мене не було ні часу, ні можливості згадувати прізвище людини, зображеної на портреті. Мій погляд автоматично був прикутий до

того, хто сидів під портретом. Це був високий, молодий ще чолов'яга в шикарному костюмі. Мені видалося, що я вже бачив його колись. Але я вже не вірив сам собі, бо не знати стількох людей і розуміти, що ти з ними раніше зустрічався, — було вищим за мої сили.

Знайомий незнайомиць жестом показав підполковнику вийти, відтак виразно глянув на своїх двох охоронців — молодих здорованів із проблисками розуму в погляді, і ті теж покинули кабінет.

23

Суворість зникла з обличчя другого секретаря ЦК компартії України, і він з юнацькою усмішкою підійшов до мене:

— Толя, друг, не узнаєшь? Это же я, Вовка Больбаков!

Це прізвище мені нічого не говорило, і я тупо дивився на незнайомця, інтуїтивно відчуваючи, що все-таки десь його бачив.

— Да, старик, капитально тебя потрепали здесь. Столько лет даром сидел!

Я дивився йому прямо в очі, і якісь далекі спогади почали виринати в моєму затуманеному мозкові. Якийсь вогник блиснув у його очах, і я раптом відчув дивне тремтіння всього організму.

Мені видалося, що хтось вселився в моє тіло.

— Не узнаєшь меня дальше? — торочив своє мій давній знайомий, якого я ніяк не міг згадати. — Ану, вспомни девятьсот тринадцатую комнату в нашем общежитии на Мельникова! Мы же вместе учились в Высшей партийной школе при ЦК Компартии Украины!

Ця інформація знову нічого не давала мені, і я продовжував тупо дивитися на незнайомця, ні про що не думаючи. В мене склалося враження, що такі сцени він спостерігав доволі часто, звик до них, і тому з його боку не було жодної реакції на мою тупість і на моє мовчання.

— Ничего, Толя, пройдёшь полный курс реабилитации, восстановим в партии, успеешь ещё сделать карьеру. Меня скоро берут в Москву на повышение. Но это между нами, тебе первому говорю.

Я ніби вийшов з одубіння й аж тепер усвідомив, що вже не стою, а сиджу і сьорбаю запашний гарячий чай. У мене склалося враження, що чаю я не пив років сто, якщо не більше, хоча й розумів, що так довго не живуть.

— Я помню, что ты в своё время сделал для меня. Ты спас меня. Если бы не ты, меня бы исключили из партии и я бы теперь не был тем, кем есть.

Я марно намагався згадати, яким чином

врятував цю людину.

— Я старых друзей не забываю. Помнишь Сашку Полякова из нашей группы? После Великой августовской коммунистической революции он тоже ошибочно угодил за решётку. Правда, в отличие от тебя, отсидел всего три месяца, когда я его высвободил. Так он сейчас первый секретарь Киевского обкома партии. Рекомендую его на первого горкома в Киеве, и есть за что. У него в области на душу населения наибольшее количество исправительных учреждений!

24

Немов блискавка вдарила в мене: страшний біль пронизав усе моє тіло. Перед очима попливли різнокольорові кола. На мить мені здалося, що я втратив зір.

Мій спаситель-мучитель, здається, нічого не помітив чи вдав, що нічого не помічає.

— Понимаєш, брат, я в Трускавце віддыхав, пил нафтусю. Отдых отдыхом, а по роду служби я курирую все исправительные учреждения нашей республики, так что заглянул и сюда. Просмотрел весь список заключённых, нет ли знакомых лиц.

Біль уже відпустив мене, і я поволі приходив до тями. Я згадав цивільного, який декілька хвилин тому натякав про те, що треба знищити всіх, хто

потрапив до виховних закладів. Тепер ось цей мій так званий друг пишається ще якимось покидьком, в якого найбільше цих закладів на душу населення. Хто вони? З ким я маю справу?

— Смотрю, твоя фамилия и имя. Ты ли это? Принесли личное дело. Даже не стал читать, потому что узнал тебя. Что бы там не писали, не могу поверить, чтобы мой друг был врагом Великой августовской коммунистической революции. Сразу сказал, чтоб привели тебя. Ничего, изберём тебя парторгом — да даже в этом исправительном учреждении! Ты же изнутри знаешь всех людей лучше, чем все эти служащие и охранники, вместе взятые, не так ли? Потом станешь секретарём горкома, а там будешь расти. Поверь, я старых друзей, да ещё тех, которые в своё время, рискуя карьерой, выручили меня, не забываю.

Він раптом замовк і уважно подивився мені в очі. Ніби могильним холодом війнуло на мене.

Я потім часто згадував оці його слова, аж поки не зрозумів їхньої істинної суті. Звичайно, якби я відразу зрозумів усе, то, не дивлячись ні на що, знайшов би в собі сили, щоб задушити гадину, і жоден охоронець не відірвав би мене від нього.

Я чомусь подумав, що Больбаков прочитав мої думки. Можливо, все явно було написано на моєму обличчі. Інтуїція ніколи не зраджувала мене, на відміну від жінок, і ця історія розвивалась за

сценарієм, написаним дуже грамотною людиною. В мене зараз було лише одне бажання: поламати цей сценарій. Можливо, навіть ціною власного життя, бо більше в музичну кімнату я потрапляти не хотів.

Больбаков явно нервував. Він зірвався з місця, і з хвилину-дві мовчки прасував кабінет кроками. Нарешті, сів за стіл, закурив і довгим пронизливим поглядом вгвинчувався в моє тіло.

— Ты должен понять, Толя, какую большую ответственность я беру на себя, освобождая тебя. Любой твой неправильный шаг отобьётся на мне и моей семье. Я должен быть уверен на все сто процентов и даже больше, что в новой жизни ты станешь тем, кем я задумал тебя сделать. Поэтому я хочу услышать твоё слово. Твёрдое мужское слово.

Я змушений був подивитися на нього, хоча не знав, що йому відповісти і що би мало означати моє слово.

Тепер переді мною була зовсім інша людина. Я подумав, що він сумнівається в тому, чи правильно вчинив, навіть просто розмовляючи зі мною.

Мовчання затягувалось, а я не міг второпати, чого від мене чекають і що я повинен сказати.

У двері рішуче постукали, і тут же, не

чекаючи запрошення, ввійшов невідомий мені військовик, якого я, звичайно, теж колись бачив. Тепер інтуїція підказала, що ця людина несе мені смерть.

— В чём дело? — Незадоволено промовив Больбаков, який не очікував, що хтось насмілиться перервати його розмову зі мною.

— Товарищ второй секретарь ЦК компартии Украины. Полковник Уткин, начальник местного КГБ.

Я з-під лоба зі смертельною ненавистю дивився на кагебіста.

— Вы что, не могли подождать, пока я не закончу разговор... — Він не знав, яке слова сказати, але все-таки вичавив із себе, — ... со своим другом?

Але полковник був ще старим службістом, щоб знітитися від такої явної недобррозичливості високоповажного гостя, і його наполегливість виявилася вирішальною.

— Я дико извиняюсь, товарищ Больбаков, но у меня есть информация о заключённом четыреста тридцать один, которая, очевидно, вам неизвестна и которую я хотел бы вам доложить.

— Что ещё за информация? — Ледь стримувався другий секретар. — Валяйте!

— Я дико извиняюсь, товарищ Больбаков, — військовик зробив паузу і виразно подивився на

мене, аж мені мурашки забігали по тілу, так що я зрозумів, хто справді керує всім, — но я бы хотел это сделать в отсутствие заключённого номер четыреста тридцать один.

Больбаков теж відчув явну таємну владу військовика і якимось винувато глянув на мене. Я зрозумів, що мені треба вийти, і з полегшенням піднявся з крісла. Другий секретар обійняв мене за плечі, і крізь сіре арештантське вбрання я відчув холод його рук. Він разом зі мною зробив декілька кроків у напрямку до дверей:

— Подожди, друг, минуту, — йому важко давалося вимовити оте «друг», — мы сейчас разберёмся с полковником, а потом и с тобой договорим. Ведь ты так и не ответил на мой вопрос, так что имеешь время для размышлений.

Я інтуїтивно відчув, що в ці хвилини вирішується моя доля, а тому якомога повільніше йшов до дверей, щоб почути, як полковник приглушено доповідав Больбакову:

— Заключённый номер четыреста тридцать один добровольно вышел из партии, руководил оппозиционной газетой, враждебно встретил Великую августовскую коммунистическую революцию. Мы его поймали лишь на седьмой день и, как было принято в этих случаях, пришили ему убийство. Он идёт по известному вам списку номер один. Я дико извиняюсь, товарищ второй секретарь

ЦК, но, согласно общепринятым правилам, вы не имеете права единолично освободить его.

26

Що далі говорив полковник-кагебіст, я вже не чув, бо за мною люб'язно зачинив двері один із охоронців Больбакова. Втім, подальша розмова вже не могла цікавити мене, бо й так усе було ясно. Цеж згодом я згадував, де чув оце «я дико извиняюсь» і намагався зрозуміти, чому Больбаков і Уткін все-таки дали мені можливість послухати початок їхньої розмови.

До мене підбіг військовик, керівник цього осоружного закладу. Я прочитав у його очах, що він готовий виконати будь-яке моє прохання.

— Я хочу в туалет, — сказав я, інтуїтивно відчуваючи, що в цій найінтимнішій для людини кімнаті зможу на декілька хвилин продовжити своє життя, на яке зазіхнув ненависний полковник із спецслужб.

— Прошу, прошу! — Підполковник Івануса демонстрував хорошу українську мову. Він нагадував мені швейцара, який люб'язно запрошує дорогого у фінансовому розумінні цього слова гостя. — Найкращий у нашому закладі туалет. Ним користується лише керівний склад і найповажніші відвідувачі.

Ми йшли коридором, завертали то наліво, то направо. Від того, як майстерно описував туалетну кімнату військовик, мені справді захотілося випорожнитися.

Цивільний, мов тінь, ішов за нами і на якусь мить випередив військовика, відчинивши мені двері туалету. Я побачив очі підполковника Івануси, який ладен був спопелити цивільного своїм поглядом за те, що той наважився на таке нахабство. Ніби від того, хто саме відчинить мені двері до туалету, залежало існування всього закладу. Інцидент не розпалився лише з тієї простої причини, що військовик не дозволив собі слабкості кричати на цивільного в моїй присутності.

Туалет і справді був чудовим. Пахло ароматною водичкою і мало не французькими духами. Мої мучителі, здається, поривалися ввійти разом зі мною, але я нахабно перед їхніми носами зачинив двері і з задоволенням повернув ручку внутрішнього замку.

27

Я розумів, що втриматись у цій внутрішній фортеці зможу якусь хвилину-другу, поки охорона не вивалить двері або не почне стріляти. Інстинкт самозбереження підказував мені, що треба миттєво приймати рішення.

Але насамперед я випорожнився і мені справді стало легше.

Як звідси вибратися? Ще мить — і мене знову схоплять. Що це означатиме? В кращому випадкові — нудні лекції професора, удари військовика і невизначене майбутнє, від якого можна було збожеволіти, бо я не пам'ятав свого минулого.

Я виглянув у вікно і побачив, що впритул до самого туалету нахилив гілля могутній дуб. Шуму в коридорі ще не було, але роздумувати я не мав часу. Інтуїтивно розумів: треба зважитися на щось, якщо хочу залишитися живим.

Обережно відхиливши віконну раму, що по-зрадницькому зарипіла, я встав на підвіконник і всім тілом ліг на широку лапу рятівника-дуба. Голова мені паморочилась, але треба було довести задумане до кінця. Я поповз, намагаючись дістатися до іншої гілляки, щоб уже з неї стрибнути на землю по той бік паркану. Мені це вдалося. Колючого дроту зі струмом тут не було, бо паркан примикав до службового приміщення. Але висота була добрячою, і я впав, боляче вдарившись і до крові роздерши долоні.

Поки я приходив до тями, почув, як за парканом зчинився справжній рейвах. Охоронці бігали туди-сюди. Лунав бабський голос Більбакова:

— Сволочи! Поймать преступника! Гады!

Убью!

Я побіг порожньою в цей ранній час вулицею. Побіг — красиво сказано. Я зібрав рештки всіх своїх сил і почвалав якйнашвидше, наскільки міг це зробити, від осоружного мені закладу.

Але щось змусило мене зупинитися. Я інтуїтивно відчув, що треба оглянутися. Мені вдалося зробити це вчасно, бо я побачив, як повільно відчиняються масивні ворота в'язниці. Я розумів: ще мить — і звідти вискочать мої переслідувачі. Як зацькований звір, я шукав порятунку і вгледів його у великій дерев'яній скрині для сміття. Вибору не було, і я, заледве піднявши ляду, сховався там. Переслідувачі побігли далі. Я чув, як віддалялись їхні кроки.

Мій перший день волі розпочинався на смітнику.

28

Коли кроки переслідувачів стихли десь у кінці вулиці і я подумав про те, як маю вибиратися зі свого сховку, то почув шум двигуна якогось автомобіля. Відчуття небезпеки посилилося ще більше. А коли автомобіль (за потужністю звуку я визначив, що це була вантажівка) зупинився поруч із моїм несподіваним пристанищем, душа справді полізла до п'ят.

Водій надто довго, як на мене (хоча минуло, мабуть, не більше хвилини), копирсався в кабіні, аж поки не хряснули дверцята й не почулися важкі кроки змученої нелегким життям людини.

Втім, подібні відчуття я аналізував значно пізніше, а зараз усвідомлення своєї беззахисності цілком заповнило мої тіло й душу. Тіло знаходилось у замкненому просторі й не могло з нього вибратись, а душа теж не поспішала покинути грішне тіло. Якщо це так, то в мене був шанс на життя.

Секунди тяглися невимовно довго й здавалися знуцанням над вічністю. І вже коли напруга досягла, мабуть, свого кульмінаційного моменту, важка покришка скрині для сміття відчинила вхід у широкий світ — і я зустрівся з поглядом мудрої людини.

Якими були очі цього низького сивоволосого чоловіка, я зафіксував у своїй пам'яті теж значно пізніше, а зараз відбувалося своєрідне змагання за життя в'язня чотиреста тридцять першого. І коли покришка ментально впала, ніби припечатавши мене в труну, я подумав, що це змагання за власне життя мною вже програне.

Але знову хряснули дверцята кабінки і покришка відкрила мені дорогу в світ. Водій вантажівки, озирючись, сказав, не то просячи, не то наказуючи:

— Залізей у кабіну, лягай під ноги і не рипайся.

Ще не усвідомлюючи того, що мені хочуть допомогти, я, тим не менше, блискавично виконав цю команду і, боляче вдарившись головою об залізничця, наглухо припаявся до дна кабіни, інтуїтивно відчуваючи в цьому своє спасіння.

29

Я не бачив цього, але розумів, що водій сміттєвоза неквапно, наскільки дозволяла ситуація та його розхитані за ці роки нерви, вигріб сміття зі скрині й кинув його до черева ненажерливої машини. Мені вдалося, що він ще запалив цигарку, аби перестали тремтіти руки.

А смерть наближалася до мене вже з іншого боку. Я швидше відчув, ніж почув гуркіт двигуна автомобіля. На цей раз це був легковик, і виїхав він із воріт виправної установи.

Відчуття незборимого страху заповнило все моє ество. Коли автомобіль зупинився поруч із моїм рятівником, я хотів піднятися, прожогом вискочити з кабіни — і бігти, бігти, бігти, поки очі бачать і стане сил. Уже значно пізніше я зрозумів наївність своїх намірів. Мене, охлялого й нервово та фізично виснаженого, одразу б наздогнали випасені бугаї з виправної установи або, щоб себе не затруднювати,

прошили б автоматною чергою, одержавши за це заслужену нагороду. А зараз інтуїтивно якась незборима сила припечатала мене до дна кабіни та не дала мені й сотої долі шансу, аби зважитися на нерозсудливу втечу.

Із легковика почувся владний голос, який належав Больбакову (о, цей голос я навічно закарбував у звивинах свого мозку!):

— Эй, ты! Здесь не пробегал арестованный?

Відповіді свого рятівника я не почув. Можливо, її й зовсім не було, а все обмежилось лише жестами (мовляв, нічого не бачив), бо знову залунав голос Больбакова:

— Смотри мне! Если врешь — расстреляем!

Із легковика хтось вистрибнув і підбіг до дерев'яної скрині зі сміттям. Скрипнула ляда — і через хвилику почувся приглушений стогін, ніби людина прощалася з життям:

— Здесь его нет, товарищ Больбаков.

Я упізнав голос начальника виправної установи, який ще цієї ночі знущався з мене, а потім, коли приїхав Больбаков і ситуація змінилася, так люб'язно показував мені, де знаходиться найкращий у в'язниці туалет. Мені стало смішно, як швидко такі люди, в залежності від ситуації, переходять із однієї мови на іншу. Вже значно пізніше я проаналізував інтонацію приреченої людини, яка вимовила ці слова, а зараз блискавично

думав: загляне хтось у кабіну чи ні?

Не заглянули, бо легковик зі злістю від'їхав. Водій вантажівки знову невиправдано довго, як мені видалося, копирсався на вулиці, вигрібаючи зі скрині сміття, аж поки не з'явився в кабіні.

30

Ні, можна було збожеволіти від психологічної перенапруги й боязні за власне життя: двигун багатостраждального сміттєвоза надумав не заводитися! Водій, на якого я ладен був молитися всі дні відпущеного мені на цьому світі життя, стиха матюкнувся й вивалився, немов у прірву, з кабіни. Тепер він уже справді довго вовтузився надворі, чаклував біля двигуна, аж поки той зволив запрацювати.

Ті довгі хвилини невизначеності й чекання біля стін в'язниці, в якій стільки (скільки?) років я відсидів і з якої щойно, завдяки сліпому випадкові (чи не про це казав професор із верхніх нар?) втік, додали на моїх скронях, — я відчував це фізично, ніби легка павутина окутала мене, — чимало сивих волосинок. Немилосердно калатало серце, заніміли руки й ноги від неприродної пози. Я боявся поворухнутись, аби чимось не видати себе, хоча міг спокійно випростати ноги чи ще якимось по-іншому змінити положення тіла, адже знаходився у

замкненому просторі, в кабіні, і хіба зі супутника можна було засікти мене, в'язня чотириста тридцять першого. Зайвий раз із цієї причини я навіть, наївний, не ковтав слину, ніби хтось, крім мене самого, міг почути цей звук. Для себе я вирішив витерпіти все до кінця, не зробити якоїсь малюсінької дурненької помилочки, аби знову не потрапити до ненависної в'язниці.

Коли сміттєвоз нарешті зрушив із місця, водій почав говорити сам до себе, не дуже й піклуючись, очевидно, про те, щоб урятований ним в'язень казав щось у відповідь:

— Ще мусиш трохи потерпіти, друже, поки я не закінчу своєї роботи, аби на мене не впала підозра, що я тобі допоміг утекти з цієї виправної установи. Десь через півгодини ми будемо проїжджати мимо будинку, в якому я живу, і до вечора ти переховаєшся там. А вночі я тебе перевезу в ліс, є в мене там чудова хатинка, і жодний дідько тебе не знайде. Нічого не бійся, друже, коли ти зі мною!

31

Водій раптом замовк, ніби несподівана думка пронизала його мозок. Інтуїтивно я відчув моментальну напругу, що виникла між мною та моїм рятівником, хоча не усвідомлював і не розумів

природу цього. Пауза затягувалась, і почуття страху, вже вкотре за цей день, заповнило все моє ество.

— А, може, ти провокатор?! — Несподівано різким фальцетом вигукнув водій. — І вони підіслали тебе, аби й мене засадити до в'язниці, як зробили це колись із моєю дружиною, про яку я й досі нічого не знаю, де вона?!

Аж тепер я зрозумів, яка думка змусила надовго замовчати мого рятівника, перш ніж він виголосив цю тираду. Я не знав, що відповісти — як не знав, хто я і що взагалі роблю на цьому світі. Серце було ладне вискочити з грудей, і я ледь поворухнувся, аби змінити незручну позу. Проте я зупинився на піврухові, бо подумав, що водій сміттевоза неправильно витлумачить це, як підтвердження його підозри, і ще стукне чимось важким по голові.

— Але ні, - знову почувся голос мого рятівника. — Ти не провокатор, я це відчуваю. Адже не могли вони все передбачити. Хоча й мають майже необмежену владу, але їм мене не провести. Та й якби вони хотіли влаштувати проти мене провокацію, то знайшли б тебе в кабіні мого старого сміттевоза, а мене б негайно схопили. Ні, ти не провокатор, — упевнено сказав водій, а старенький сміттевоз у відповідь навіть по-молодечому проїхав незначний відрізок шляху.